

Tomasz Kafel*

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE WOBEC REKOMPOZYCJI UKŁADÓW STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH

NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FACE OF SOCIAL RELATIONSHIPS RECOMPOSITION

Summary

The main goal of this presentation is to present the challenges that non-governmental organizations face in regards to globalization.

First a classification of multiple Polish non-profit organizations and the fields they have been working within between 1989 and 2006 is presented. In the further the attempt to answer for the following question: Do non-governmental organizations slow the globalization process, or are they responsible for mitigating some of the purported negative results? was done. At the end of the paper the impact that non-profit organizations have on the development of globalization and fragmentation was estimated.

1. Uwagi wstępne

Traktowanie świata jako wspólnego miejsca do zaopatrywania się, produkcji i handlu, to w ujęciu ekonomicznym wyznaczniki procesu globalizacji gospodarki. Dynamika tych zjawisk jest napędzana przez możliwości jakie stwarza Internet. W ujęciu socjologicznym globalizacja przejawia się przede wszystkim w radykalnym zwiększeniu się mobilności społeczeństw i narastaniu zjawiska migracji. Dynamika tych zjawisk jest, z kolei, napędzana utrzymującą się dysproporcją poziomów życia na świecie, czyli po prostu ubóstwem.

Konsekwencją tak rozumianej globalizacji są procesy rozkładu (dekompozycji) dawnych struktur politycznych, gospodarczych i społecznych. Prowadzą one do rekompozycji tych struktur na bazie elementów przejętych z dekompo-

* dr, Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości w Krakowie.

nowanych całości i nowych wzbogacających całość składników [Mikułowski-Pomorski, J. 2006, s.1] .

Rekompozycja jest jednak uwarunkowana wcześniejszą fragmentaryzacją, „która powoduje, że pewne składniki przestają należeć do dotychczasowej całości, uwalniają się i żyją życiem własnym, lub po pewnym czasie przechodzą do dekomponujących się całości” [tamże s.1-2]. Przykładowe skutki owej fragmentaryzacji, zarówno w ujęciu ekonomicznym, jak i socjologicznym, zaprezentowano w tab.1.

Tabela 1. Skutki fragmentaryzacji w ujęciu ekonomicznym i socjologicznym

SKUTKI FRAGMENTARYZACJI (w ujęciu ekonomicznym)	SKUTKI FRAGMENTARYZACJI (w ujęciu socjologicznym)
<ul style="list-style-type: none"> • Fragmentaryzacja produkcji = wzrost rozproszenia produkcji. poszczególnych komponentów • Wspieranie produkcji lokalnej, w ramach oporu wobec globalizacji. • Oddalenie ludzi od instytucji (e-governance, e-business, e-learning), a także od ludzi. • Nieprzewidywalność konsumentów (ze względu na niespójność marzeń, aspiracji etc.) - zagrożenie utratą lojalności. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak ciągłości (stałe przekształcanie elementów tworzących tożsamość) = chaos. • Człowiek staje się członkiem powiązań komunikacyjnych, a nie uczestnikiem grupy (e-masa, rój elektroniczny, e-tłumy) • Izolacja (indywidualizacja ludzkiego zachowania, rozpad więzi społecznej, rozwody, związki jednopłciowe, problemy anomii (zagubienia), często samotność)

Źródło: Opracowanie własne

Zarówno proces fragmentaryzacji, jak i rekompozycji może przebiegać w zróżnicowany co do czasu trwania czy poziomu intensywności sposób. Pamiętać należy również, że nie wszystko co ulega fragmentaryzacji podlega ponownej rekompozycji. Pojawić się mogą (i pojawiają) tzw. „grupy wykluczonych”, bądź „innych”, do których zaliczani są np:

- bezrobotni,
- samotni,
- sfrustrowani,
- bezradni,
- zagubieni...etc.

¹ Nie mówimy tu o reorganizacji, gdyż reorganizujemy układ zamknięty [tamże].

2. Rola organizacji pozarządowych w procesie rekonstrukcji

Salman Rushdie ostrzegał, że „brak pomocy dla tych, którzy nie mogą nadążyć za zmianami, powoduje, że lgną oni do prostych prawd: do idei narodu czy Boga, a stąd już krok do nacjonalizmu czy fundamentalizmu religijnego”. Dlatego proces fragmentaryzacji i rekonstrukcji nie powinien przebiegać samoczynnie. Potrzebne są tu pewne siły sprawcze, które nim pokierują. Wydaje się, że organizacje pozarządowe mogą być użyteczne zarówno we wspieraniu tych, którzy nie radzą sobie w nowych strukturach (tych, którzy tracą w wyniku rekonstrukcji), jak również w procesie wyznaczania kierunków rekonstrukcji. W tym ostatnim przypadku odbywa się to (wyznaczanie kierunków) głównie w wyniku aktywności elit politycznych, gospodarczych czy intelektualnych. Jednakże w przypadku wsparcia owych „wykluczonych”² rola instytucji publicznych, polityków, a szczególnie biznesu wydaje się być słabsza. Czy działalność (opieka) państwa może i powinna być w tej sferze bardziej intensywna? Na to pytanie udzielił odpowiedzi Ryszard Kapuściński twierdząc, że: „państwo opiekuńcze nie tylko okazało się zbyt drogie nawet dla najbogatszych narodów, ale oduczyło społeczeństwo samodzielności, spetryfikowało ubóstwo, stworzyło społeczności z pokolenia na pokolenie żyjące z pomocy społecznej”. Poza tym wśród elit politycznych dostrzec można pewną ewolucję od poszukiwania prawdy i deklaracji pomocy (na etapie walki o władzę), przez dbałość o interesy państwa, dbałość o splendor, aż po troskę o własne interesy (szczególnie pod koniec okresu sprawowania władzy). Trudno tu znaleźć realne szanse na wsparcie w procesie rozwiązania problemów tzw. „wykluczonych”. Czy wobec tego, problemy te ma rozwiązać niewidzialna ręka rynku? Tak oczywiście się nie stało i nie stanie, gdyż elity gospodarcze są skoncentrowane na pomnażaniu bogactwa. I jest oczywiste, że jest to ich podstawowe zadanie.

Czy pomocą dla tych, którzy nie mogą nadążyć za zmianami powinny się zająć organizacje pozarządowe? Peter Drucker odpowiada pozytywnie na to pytanie twierdząc, że „rządowi brakuje kompetencji do zaspokajania potrzeb lokalnych i lepiej zrobią to organizacje pozarządowe i samorządowe”. Dlatego właśnie problemy i potrzeby społeczne, będące skutkiem nowego ułożenia człowieka w przestrzeni społecznej stały się obszarami działania organizacji pozarządowych. Organizacje pozarządowe zareagowały na takie społeczne patologie - produkty fragmentaryzacji- jak: rozpad więzi społecznej, samotność, problemy anomii i społecznego wykluczenia.

² Oczywiście byłoby to bardzo krzywdzące, gdyby jednakowo traktować wszystkich polityków czy reprezentantów instytucji publicznych.

3. Rozwiązania legislacyjne w sferze działania organizacji pozarządowych w Polsce

Sektor pozarządowy w krajach rozwiniętych ma wielowiekowe tradycje (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Niemcy). Np. w Wielkiej Brytanii już w 1601 r. obowiązywały przepisy będące próbą unormowania działań charytatywnych, podejmowanych dla zaspokajania potrzeb społecznych w różnych dziedzinach życia. We wszystkich państwach Europy Zachodniej obowiązuje ustawodawstwo regulujące sferę działalności organizacji pozarządowych i stosunków tych organizacji z państwem.

W naszym kraju sektor organizacji pozarządowych nie ma bogatej tradycji. W systemie komunistycznym nie było miejsca dla organizowanej nie przez państwo, autentycznej aktywności podejmowanej przez jednostki w interesie ogółu. Konsekwencją tego była np. całkowita atrofia formy prawnej fundacji. Dekretem z dnia 24 kwietnia 1952r. fundacje zostały zniesione, a ich majątek przejęło państwo. Dopiero ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. przywróciła możliwość ich tworzenia [Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku O działalności pożytku publicznego i wolontariacie Dz.U.nr 96, poz.873].

Przełomowym aktem stała się Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie uchwalona 24 kwietnia 2003r. Reguluje ona prowadzenie działalności pożytku publicznego przez organizacje pozarządowe, tryb, zasady i formy zlecenia realizacji zadań publicznych przez administrację publiczną organizacjom pozarządowym, uzyskiwanie przez organizację statusu organizacji pożytku publicznego oraz nadzór nad działalnością organizacji pożytku publicznego, a także status prawny i warunki wykonywania świadczeń przez wolontariuszy oraz korzystania z tych świadczeń. Przepisów o działalności pożytku publicznego nie stosuje się jednak do:

- partii politycznych;
- związków zawodowych i organizacji pracodawców;
- samorządów zawodowych;
- fundacji, których jedynym założycielem jest Skarb Państwa lub jednostka samorządu terytorialnego;
- fundacji utworzonych przez partie polityczne;
- spółek działających na podstawie Ustawy o kulturze fizycznej.

Ustawa reguluje przywileje, z których mogą korzystać organizacje pożytku publicznego od 1 stycznia 2004. Należą do nich przede wszystkim:

1. Zwolnienia z:
 - podatku dochodowego od osób prawnych(dotyczy to dochodów przeznaczonych na cele statutowe z wyłączeniem działalności gospodarczej oraz przeznaczonych na nabycie obligacji Skarbu Państwa, bonów skarbowych),

- podatku od nieruchomości,
 - opłaty skarbowej (zwolnienie dotyczy organizacji pożytku publicznego, które składają podania, występują z wnioskiem o dokonanie czynności urzędowych),
 - opłat sądowych(w tym opłat w krajowym Rejestrze Sądowym) ,
 - podatku od czynności cywilnoprawnych (zwolnione są organizacje pożytku publicznego, lecz tylko wtedy, gdy dokonana czynność cywilnoprawna dotyczy nieodpłatnej działalności pożytku publicznego).
2. Możliwość nabywania i korzystania na preferencyjnych warunkach z nieruchomości należących do Skarbu Państwa i jednostek samorządu terytorialnego.
 3. Prawo do zatrudniania poborowych odbywających służbę zastępczą.
 4. Ułatwiony dostęp do publicznego radia i telewizji.
 5. Możliwość otrzymywania jednoprocентовych odpisów podatkowych przekazywanych przez obywateli ³.

Należy zauważyć, że wprowadzenie tych ulg ma pełne uzasadnienie ekonomiczne. Gdyby bowiem rząd chciał zyskać dodatkowe środki do budżetu państwa, kosztem organizacji pozarządowych to prawdopodobnie zamiast dodatkowych wpływów, zwiększyłby jego wydatki⁴.

Od 1 stycznia 2004 roku organizacje pożytku publicznego mogą otrzymywać zlecenia na realizację zadań publicznych na podstawie konkursu ofert. Fundamentalne znaczenie ma przepis, który nakłada na organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego obowiązek uchwalania rocznego programu współpracy z organizacjami pozarządowymi. Unormowanie takie jest bardzo korzystne dla organizacji pozarządowych, gdyż zmienia ona swe położenie z petenta na partnera jednostek samorządowych w zakresie realizacji zadań publicznych.

1. W ustawie znalazły swoje miejsce regulacje dotyczące statusu prawnego instytucji wolontariatu i wolontariuszy⁵. Wolontariusze dzięki tym zmianom mogą wykonywać świadczenia na rzecz korzystających, czyli organizacji pozarządowych w zakresie ich działalności pożytku publicznego oraz na rzecz organów administracji publicznej, z wyłączeniem prowadzonej przez nie działalności gospodarczej [Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badań 2002, www.klon.org.pl, 2004].

3 Aktualna lista organizacji, które uzyskały statut organizacji pożytku publicznego jest publikowana na stronie internetowej: www.ngo.pl i w serwisie pozytek.ngo.pl, oraz jest dostępna pod numerem infolinii prowadzonej przez Stowarzyszenie Klon/Jawor 0-801-646-719.

4 Zdaniem K.Wygnańskiego w Wielkiej Brytanii obliczono że, zlikwidowanie zachęt dla filantropii wymagałoby podniesienia podatków o 8 % by sfinansować te same zadania ze środków publicznych [Siedlecka E., "Gazeta Wyborcza" 22 sierpnia 2003].

5 Wolontariat to forma budowania świadomego, aktywnego i otwartego społeczeństwa obywatelskiego (z łac. voluntarius = dobrowolny, chętny). Definiowany jest także jako bezpłatne, świadome i dobrowolne działanie na rzecz innych, wykraczające poza więzi rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie, czy jako nieodpłatna praktyka, odbywana przez ochotnika w ramach poznawania zawodu [Słownik Wyrazów Obcych, PWN, Warszawa 2001].

4. Działania polskich organizacji pozarządowych w procesie rekonstrukcji

W Polsce sektor organizacji pozarządowych jest już bardzo różnorodny i podejmuje działania prawie we wszystkich dziedzinach życia: od pomocy społecznej przez kulturę, edukację, rozwój lokalny, ekologię, problemy mniejszości, prawa człowieka, aż po rozwój przedsiębiorczości (tab.2). Wszystkie one wyrażają współodpowiedzialność za losy państwa i jego mieszkańców.

Tabela 2. Pola i skala działań organizacji pozarządowych w 2006 roku

Rodzaj działania	Wskazane działania przez organizację	
	% wskazań na jedno najważniejsze pole działań	% wskazań na wszystkie pola prowadzonej działalności
Sport, rekreacja, turystyka, hobby	39,2	46,7
Sztuka i kultura	12,8	23,1
Edukacja i wychowanie	10,3	35,6
Pomoc społeczna, usługi socjalne	9,9	20,5
Ochrona zdrowia	8,0	16,8
Rozwój lokalny w wymiarze społecznym i materialnym	5,9	13,4
Rynek pracy, zatrudnienie, aktywizacja zawodowa	2,3	8,8
Ochrona środowiska	2,2	8,8
Sprawy zawodowe, pracownicze, branżowe	1,9	3,9
Prawo, prawa człowieka, działalność polityczna	1,8	6,9
Badania naukowe	1,3	5,6
Wspieranie organizacji pozarządowych i inicjatyw obywatelskich	1,0	9,5
Religia	0,8	3,0
Działalność międzynarodowa	0,6	7,0
Pozostała działalność	2,0	4,7

Źródło: *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badania, 2006*, <http://badania.ngo.pl.>, s. 22].

Według rejestru REGON Głównego Urzędu Statystycznego, w 2002 roku zarejestrowanych było blisko 96.000 podmiotów należących do trzeciego sektora (tab.3). Na koniec III kwartału 2006 roku w rejestrze REGON zarejestrowanych było 55 016 stowarzyszeń (z wyłączeniem Ochotniczych Straży Pożarnych)

i 8 212 fundacji. Autorzy cytowanych powyżej raportów zauważają, że choć co roku przybywa średnio ok. 4 tysiące stowarzyszeń i 500 fundacji, to liczba ta jest zmniejszana o kończące działalność organizacje [Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badań 2002, www.klon.org.pl, 2004, s. 5].

Tabela 3. Liczba zarejestrowanych w rejestrze REGON podmiotów należących do trzeciego sektora(wg stanu z 2002 r)

Forma organizacji	Liczba podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON
Stowarzyszenia	36.791
Fundacje	5.068
Ochotnicze straże pożarne (posiadające formę prawną stowarzyszeń)	12.468
Organizacje społeczne (komitety rodzicielskie, koła łowieckie oraz komitety społeczne)	6.655
Związki zawodowe	15.704
Jednostki kościołów i związków wyznaniowych	14.832
Organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego	4.260

W opracowaniu nie podano liczby grup związków pracodawców i partii politycznych, gdyż dla ogólnej liczby podmiotów non profit nie stanowią one istotnej różnicy.

Źródło: *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badań 2002*, www.klon.org.pl, 2004, s. 5].

Należy zwrócić uwagę, że jakkolwiek wszystkie grupy prezentowane w tabeli 3 podejmują działania nie ukierunkowane na zysk, to do organizacji pozarządowych najczęściej (np. w świetle kryteriów stosowanych przez wiele zagranicznych i krajowych źródeł finansowania) nie zalicza się:

- partii politycznych i związków zawodowych, o czym decyduje przede wszystkim ich funkcjonowanie w strukturalnych powiązaniach z sektorem publicznym, niejednokrotnie z mocy prawa,
- spółdzielni, szkół wyższych i placówek badawczych, których ramy prawne działania w połączeniu z silnie utrwaloną w okresie PRL-u praktyką budzą wątpliwości co do ich niezależności od sektora publicznego,
- organizacji i związków sportowych, których specyfika działania oraz wyodrębniony status prawny odróżniają je w sposób wyraźny od innych organizacji społecznych [Biała Księga Prawa dla Organizacji Pozarządowych. Analiza prawno-finansowa uwarunkowań działalności organizacji pozarządowych w Polsce, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2002 s. 9].

Polski sektor non – profit jest niewielkim, lecz istotnym składnikiem polskiego rynku pracy. Jak wykazały badania przeprowadzone przez The Johns Hopkins University polski sektor non – profit zatrudniał w 1997 roku na podstawie umowy o pracę około 98 tysięcy pracowników, co stanowi ekwiwalent około 91 tysięcy pełnoetatowych płatnych stanowisk pracy. Liczba ta odpowiada 1% krajowego zatrudnienia poza rolnictwem, 2,8 % zatrudnienia w sektorze usług i 1,9 % w sektorze publicznym [Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999, s. 325 – 335].

Od czasu przystąpienia Polski do UE dostrzegamy rozwój organizacji pozarządowych, oraz wzrost zatrudnienia w tym sektorze. Jak wynika z przywoływanego wcześniej raportu w 2006 roku w sektorze pozarządowym w Polsce znajduje już zatrudnienie ok. 120 tysięcy osób, co w przeliczeniu na pełne etaty daje 65 tysięcy [Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badania, 2006, (materiał z Internetu <http://badania.ngo.pl>), s. 6]. Organizacje pozarządowe są istotnym pracodawcą, jednakże ich siłą i specyfiką jest wolontariat. Organizacje te korzystają ze świadczeń wykonywanych przez ok. 2 mln wolontariuszy. W 2006 roku 14,7% organizacji zadeklarowało, że prowadzi działalność odpłatną nie dla zysku (w 2004 roku ok.4%). Działalność gospodarczą zadeklarowało nieco ponad 8% organizacji (w 2004 roku ok.16%). Organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą uznawane są za tzw. przedsiębiorstwa społeczne, czyli: „prywatne, autonomiczne organizacje, dostarczające produkty lub usługi na rzecz szerszej społeczności, w których zakres korzyści materialnych podlega ograniczeniom”.

Tabela 4. Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce

Typy organizacji zaliczane do przedsiębiorstw społecznych w ramach tradycyjnej ekonomii społecznej:	Typy organizacji zaliczane do przedsiębiorstw społecznych w ramach nowej ekonomii społecznej:
Stowarzyszenia i fundacje (58 tyś)	Spółdzielnie socjalne (45)
Organizacje samorządu gospodarczego (5.5tyś)	Zakłady Aktywności Zawodowej (35)
Spółdzielnie (12.8 tyś)	Centra i Kluby Integracji Społecznej (35+90)
Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych (9).	

Źródło: [Wygnański, K. 2006, s.7].

Ich założycielem albo zarządzającym jest grupa obywateli, która przywiązuje dużą wagę do autonomii i jest gotowa przyjąć ekonomiczne ryzyko związane z prowadzoną działalnością społeczno- ekonomiczną” [tamże, s.19]. Typy organizacji zaliczane do przedsiębiorstw społecznych zarówno w ramach tradycyjnej, jak i nowej ekonomii społecznej zaprezentowano w tabeli 4⁶.

5. Uwagi końcowe

Zaprezentowane powyżej osiągnięcia polskich organizacji pozarządowych dowodzą ich niepodważalnego wkładu w łagodzenie pewnych negatywnych skutków fragmentaryzacji czy rekonstrukcji. Wydaje się jednak, że nie mają one aktualnie takich możliwości, by stać się jedną z sił sprawczych procesu rekonstrukcji. Taką siłę posiadają z pewnością elity intelektualne, które tworzą: świat wartości, symbole istotne dla społeczeństwa, język zrozumiały dla większości i prowadzą dialog w społeczeństwie. Elity intelektualne są także (lub powinny być) niezależne (nie inkorporowane w układy partyjne), kompetentne (mieć wizję przyszłości), otwarte na jednostki twórcze, pełne poczucia służby. Organizacje pozarządowe, które również stawiają na wartości humanistyczne, są otwarte, kompetentne, niezależne i mają poczucie służby, mogą zatem stać się ich „narzędziem”!

O tym, czy organizacje pozarządowe przyczynią się do podniesienia jakości życia, wzrostu społecznego dobrobytu oraz rozwoju demokracji i społeczeństwa obywatelskiego nie decyduje tylko i wyłącznie popularyzacja idei filantropii, stan ich otoczenia, ekonomicznego czy socjo-kulturowego, prawnego, lecz także, a może przede wszystkim włączenie organizacji pozarządowych do procesu wyznaczania kierunków rekonstrukcji. Potencjał (doświadczenie i kompetencje) jaki posiadają, pozwala traktować je jako równoprawnego partnera w tym procesie. Procesu rekonstrukcji z pewnością nie można powstrzymać i dlatego należy dokonać wszelkich starań, by można nim lepiej sterować.

Literatura

1. *Biała Księga Prawa dla Organizacji Pozarządowych. Analiza prawnofinansowa uwarunkowań działalności organizacji pozarządowych w Polsce*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2002 (materiał z Internetu: www.klon.org.pl, 2004).

⁶ Jan Herbst w raporcie *Kondycja sektora ekonomii społecznej w Polsce 2006* stawia diagnozę, zgodnie z którą: „przedsiębiorczość społeczna to raczej projekt niż praktyka, a przykładów działających przedsiębiorstw społecznych należy szukać raczej za pomocą wyszukiwarki internetowej niż przy pomocy programów statystycznych” [Herbst, J 2006].

2. *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, MD: Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, Baltimore, 1999.
3. Drucker P., 1995, *Zarządzanie organizacją pozarządową, Fundusz Współpracy*, Program Phare Dialog Społeczny -NGOs, Warszawa.
4. Herbst J., 2006, *Kondycja ekonomii społecznej w Polsce*, *Ekonomia społeczna. Teksty.*, (materiał z Internetu <http://ekonomiaspoleczna.pl>).
5. Kafel T., 1999, *Zintegrowana metoda analizy strategicznej w instytucjach nie zorientowanych na zysk*, praca doktorska (niepublikowana) Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
6. Mikułowski-Pomorski J., 2006, *Fragmentaryzacja i rekompozycja w procesie przemian*, (materiały konferencyjne niepublikowane) Akademia Ekonomiczna w Krakowie 22-23 luty 2007.
7. *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badania*, 2006, (materiał z Internetu <http://badania.ngo.pl>)
8. *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych- raport z badań 2002*, Seria wydawnicza Stowarzyszenia KLON/JAWOR „Warto wiedzieć więcej-badania organizacji pozarządowych” (materiał z Internetu: www.klon.org.pl, 2004).
9. *Podstawy prawne funkcjonowania organizacji pozarządowych*, praca zbiorowa pod redakcją M. Wyrzykowskiego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.
10. Siedlecka E.: *Duszenie filantropii.*, „Gazeta Wyborcza” 22 sierpnia 2003.
11. Siedlecka E.: *Jak uzależnić niezależnych.*, „Gazeta Wyborcza” 03 października 2003.
12. *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN, Warszawa 2001.
13. *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku O działalności pożytku publicznego i wolontariacie* Dz.U.nr 96, poz.873.
14. Wygnański K., 2006, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, *Ekonomia społeczna. Teksty.* (materiał z Internetu <http://ekonomiaspoleczna.pl>).